

Kročá, David

Příběh zrání a proměny : nad románovým debutem Jaroslava Nováka

Bohemica litteraria. 2014, vol. 17, iss. 2, pp. 86-99

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132910>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Příběh zrání a proměny Nad románovým debutem Jaroslava Nováka

David Kroča

KLÍČOVÁ SLOVA:

Jaroslav Novák, česká literatura, chlapecká próza, výchovný román, interpretace.

KEY WORDS:

Jaroslav Novák, Czech literature, Teenage boys fiction, Educational novel, Interpretation.

ABSTRACT:

The Story of Maturation and Metamorphosis On Jaroslav Novák's novel debut

The paper presents selected findings of the author's long-term research of Czech 20th century teenage boys fiction. It concentrates on the work of Jaroslav Novák (31st January 1894 – 14th March 1965), born 120 years ago. The paper analyses Novák's literary debut *Skautská srdce* (*Boy Scout's Hearts*; 1921), answering the question whether and to what extent Novák was able to contribute to the innovation of the poetics of Czech adventure novel. In the fiction text under scrutiny, features of educational and initiation novel are identified, and the initiation myth of Novák's novel is compared with the fictions both of his contemporary Jaroslav Foglar and today writer Miloš Zapletal.

1. Úvodem

V lednu 2014 uplynulo 120 let od narození autora chlapeckých románů a skautských příruček Jaroslava Nováka (31. 1. 1894 – 14. 3. 1965). Jeho jméno

se v současné sekundární literatuře objevuje jen zřídka, nejčastěji v souvislosti s tvorbou žánrově a generačně spřízněného spisovatele Jaroslava Foglara (1907–1999). Je tomu tak například i v nedávno vydaném lexikonu „nejlepších a nejlivnějších knih pro děti a mládež“, v němž je Novák zmíněn v souvislosti s charakteristikou Foglarova románu *Hoši od Bobří řeky* (1937). Autor hesla Pavel Mandys řadí *Hochy od Bobří řeky* mezi beletrizované příběhy se skautskou tematikou a připomíná, že „prvním skautským románem byla Skautská srdce od Jaroslava Nováka v roce 1921“, avšak teprve romány Foglarovy získaly „mimořádnou popularitu i mezi těmi, kdo se do skautského hnutí nezapojili“ (MANDYS 2013: 268). V podobném duchu píše o Novákovi ve své foglarovské monografii i spisovatel a popularizátor her Miloš Zapletal: „O skautech u nás psal jako první Jaroslav Novák. V roce 1921 vydalo Vilímkovo nakladatelství jeho Skautská srdce, ale ta neměla zdaleka tak živou čtenářskou odezvu jako příběhy Foglarovy“ (ZAPLETAL 2007: 25).

Je zřejmé, že Novákově knize *Skautská srdce* nelze upřít jistou průkopnickou úlohu v české literatuře pro mládež. Před jejím prvním vydáním se u nás prózy se skautskou tematikou objevovaly jen díky překladům z angličtiny (mj. Ernest Thompson Seton a Robert Baden-Powell). První české texty tohoto žánru měly podobu povídek, jež byly zařazeny do souborů kolektivních (například *Povídky táborových ohňů* z roku 1919) nebo autorských (například povídka *V táboře skautů* v knize Alfonse Bohumila Šťastného *Dvanáctiletý Robinson a jiné povídky* z roku 1920).

Novákův literární debut skutečně naplňoval žánrové požadavky románového tvaru, a to především snahou proniknout do duševního světa protagonisty a rozvíjet vedle hlavní dějové linie také četné vedlejší digrese a epizody. Přispěl však tento titul rovněž k inovaci poetiky českého dobrodružného románu? Následující výklad se pokusí na tuto otázku odpovědět, přičemž se zaměří na interpretaci románu *Skautská srdce* s přihlédnutím ke kontextu české literatury pro děti a mládež i k vývoji českého chlapeckého románu.

2. Spisovatel takřka neznámý

Jaroslav Novák vstoupil do dějin českého skautského hnutí v roce 1913 jako zakladatel 5. oddílu pražských vodních skautů, tzv. Pětky, kde získal přezdívku

Braťka, kterou později používal i jako pseudonym. Již v této době spolupracoval se zakladatelem českého skautingu Antonínem Benjamínem Svojsíkem a organizátorem tzv. lesních škol Františkem Alexandrem Elstnerem. V letech 1934 a 1935 podnikl se členy svého oddílu prázdninové plavby plachetnicí po Jaderském moři, z nichž námětově čerpal v některých svých knihách. Spolu s oddílem se aktivně účastnil protinacistického odboje, po zákazu Junáka v roce 1940 byl zatčen a vězněn. Pronásledován byl i za komunistického režimu: v roce 1953 musel opustit Prahu a byl mu nařízen pobyt v Úžíně, dnes již zaniklé obci nedaleko Ústí nad Labem, kde pracoval jako zaměstnanec knihkupectví. Navzdory zákazům a pronásledování ze strany Státní bezpečnosti se svým pražským oddílem ilegálně spolupracoval. Od roku 1917 přispíval do časopisu *Skaut-Junák*, postupně se stal jeho redaktorem, členem redakční rady a šéfredaktorem (1930–1940). Při své práci ve skautském hnutí propagoval družinový systém, dlouhodobé hry a originální junácké zkoušky (kupříkladu Tři orlí pera).

Vedle knižního debutu *Skautská srdce*, jímž se budeme zabývat podrobněji, napsal řadu dalších dobrodružných chlapeckých próz ze skautského prostředí. Prózy *Zelené jezero* (1939), *Vláda Nebojsa* (1942) a *Bílá ruka* (1944) vydal v nakladatelství Jan Kobes, s nímž v této době spolupracoval také Jaroslav Foglar. Autobiografické zážitky z plavby chlapecké posádky po Jaderském moři zúročil v nejprve v próze *Pod bílými plachtami* (1936), kterou vydal pod pseudonymem Kapitán Braťka, poději také v knize *Mořská hvězda* (1948), jejíž náklad byl částečně stažen a dán do stoupy, a v příběhu *Ve stopách Odysseových* (1996), jež podle nevydaného rukopisu převyprávěla Ivana Šimůnková. Až v 90. letech 20. století mohly vyjít také některé jeho další prózy: humorně laděný deník vodních skautů *Hoši na řece* (1993) a příběh o táboření v nepřístupné divočině *Tábor nad vodopády* (1994), jehož rukopis upravil Otto Janka. Novák byl dále spoluautorem námětu k filmu ze skautského prostředí *Na dobré stopě* (1948, režie Josef Mach), jehož hlavním hrdinou je chlapec, který se kvůli svým tragickým zážitkům z okupace nedokáže sžít s kolektivem (tento motiv se později objevuje v české chlapecké próze opakovaně). Teprve nedávno byl Jaroslav Novák objeven jako autor jedné z prvních českých sci-fi novel. Jeho próza *Závod o Měsíc* byla poprvé publikována časopisecky v roce 1947 pod pseudonymem Jan Hvězda a knižně vyšla až v roce 2001 ve stejnojmenném výboru příspěvků z časopisů *Junák* a *Vpřed*.

3. Syžet románu *Skautská srdce*

Novákův román *Skautská srdce* využívá tradiční námět chlapecké prózy, jímž je prázdninové táboření uprostřed divoké přírody. Protagonistou a současně vypravěčem v tehdy nepříliš rozšířené deníkové ich-formě je jedináček Jenda Černický (oslovovaný nejčastěji pouze příjmením), student čtvrtého ročníku osmiletého gymnázia. Ve třídě má pověst „knihomola“ a „profesora“, který žije svým samotářským životem a místo kamarádů vyhledává přátelství knih. Za výborné vysvědčení jej otec přihlásí na skautský tábor v křivoklátských lesích. Jakkoliv není zvykem, aby oddíl přijal nového člena těsně před odjezdem na tábor, v tomto případě udělá skautský vůdce výjimku, neboť mu chybí poslední člen do jedné ze čtyřčlenných družin. Jenda, který dosud platí za nešiku a navíc vyrůstá bez matky, přijímá otcovu nabídku na prázdninové dobrodružství s rozpaky. Na jedné straně se na svobodný život v přírodě těší, na straně druhé má obavy, aby dokázal při náročném pobytu obstát:

Těšil jsem se na příští dny, avšak starost mi působilo, jak mne junáci mezi sebe přijmou, zda se s nimi shodnu a zda vyhovím všem požadavkům, jež budou na mne kladeny? Jaký bude můj vůdce a noví kamarádi? Nedočkávané rozčilení ovládalo mne po celý den a večer dlouho zaplašovalo s mých očí spánek (NOVÁK 1935: 9).

Velká očekávání vkládá do synovy robinsonády také Jendův otec. Jako vdovec pečující o domácnost a zaneprázdněný obchodník nemá tolik volného času, jak by si představoval. Snaží se chlapce zocelit, ale současně si uvědomuje, že to nebude jednoduché. Přecitlivělý městský hoch má skutečně v prvních dnech pobytu v nepřístupné divočině problémy, a to nejen s fyzickou námahou při stavbě tábora a s překonáváním vlastní neobratnosti, ale i při navazování kontaktů se zkušenými skauty, mezi nimiž dlouho působí jako neschopný nemo-tora. Protagonista se učí pracně a za cenu tvrdých vystřízlivění, ale postupně získává sebejistotu a stává se platným členem oddílu.

V syžetu svého románu nahromadil Novák až neuvěřitelné množství nejrůznějších zkoušek a komplikovaných situací, jimiž musí hlavní hrdina projít: při junácké prověrce pohotovosti v lese objeví a ošetří zraněného turistu, společně s kamarádem Sylvínem zachrání život tonoucím dítěti a v dramatickém finále se svou družinou vypátrá dva chlapce, kteří uprchli z domova. Proměna hlavního hrdiny z nesmělého nováčka v odvážného skauta dostává podobu velkolepé iniciační cesty, na jejímž konci je poznání, že prodělaná příkoří a zdánlivě

nepřekonatelné zkoušky měly smysl. V poslední kapitole s příznačně sentimentálním názvem Loučení si vypravěč tuto skutečnost uvědomuje:

V zářivé hře plamenů zjevovaly se mi jednotlivé události táborového života. S hrdostí jsem vzpomínal na slova otcova, abych se mu vrátil jako pravý junák. Cítil jsem, že bude se mnou zcela spokojen... S úsměvem vzpomínal jsem na své první nehody a odhadoval jsem propast, která mne teď dělí od toho nešikovného a nesmělého nováčka, jakým jsem byl na počátku tábora. Cítil jsem radost ze své síly a hrdost na své dovednosti a zkušenosti. Byl jsem přesvědčen, že si odtud přináším mnohou cennou zkušenost do života (NOVÁK 1935: 274).

Hlavní hrdina Novákova románu patří k tomu typu protagonistů, kteří si svou proměnu nejen uvědomují, ale dokáží ji ve svém vypravěčském partu i explicitně pojmenovat. V závěru prózy *Skautská srdce* se Jenda Černický loučí s účastníky tábora jako se svými nejlepšími přáteli, s nimiž komunikuje jako rovný s rovnými. Sám se pak podivuje způsobu, jímž doposud řešil své nezdary a problémy, a vyjadřuje přesvědčení, že získané dovednosti mu pomohou v dalším životě.

4. *Skautská srdce versus Statečná srdce*

Vzhledem k tomu, že román *Skautská srdce* byl ještě za autorova života přepracován a upraven, bude užitečné se před dalšími výklady vyjádřit ještě k otázce textových změn, jimiž dílo postupně procházelo. V původní podobě a pod názvem *Skautská srdce* s podtitulem *Dva měsíce života v lesním táboře českých skautů* vydalo román pražské nakladatelství J. R. Vilímek v letech 1921 a 1935. K větším textovým změnám došlo ve třetím vydání v témže nakladatelství v roce 1942. Nepochybně také pod tlakem válečných událostí spojených se zákazem skautské organizace zmizela z textu slova jako „skaut“ a „junák“. Název byl změněn na *Statečná srdce*, podtitul na *Dva měsíce života v lesním táboře* a vynechány byly některé pasáže popisující skautský způsob života, včetně kapitoly věnované skautskému slibu (v původní verzi jde o 38. kapitolu nazvanou *Slibuji poslušnost junáckému zákonu*). Pro ukázkou povahy většiny textových změn uvádíme původní a upravenou verzi pasáže, v níž vypravěč popisuje svůj příchod do skautského oddílu:

Druhého dne k jedenácté hodině vcházeli jsme s otcem do širokého průjezdu starého pražského domu, kde byla junácká kancelář. Na dvoře zahlédl jsem dvoukolový vozík, na nějž právě několik hochů ve skautských krojích nakládalo zavazadla. Na schodech potkali jsme pak dvojici asi čtrnáctiletých junáků, vlekoucích těžký pytel. Nohy se pode mnou trochu chvěly rozčilením, když jsem stoupal do schodů a dech se mi krátil. Kancelář byla ve druhém patře. Dveře její byly dokořán otevřeny, aby mohli junáci vynášeti zavazadla (NOVÁK 1935: 10).

Druhého dne k jedenácté hodině jsme vcházeli s otcem do širokého průjezdu starého pražského domu, kde byla kancelář klubu. Na dvoře jsem zahlédl dvoukolový vozík, na nějž právě několik hochů nakládalo zavazadla. Na schodech jsme potkali dvojici asi čtrnáctiletých chlapců, vlekoucích těžký pytel. Nohy se pode mnou trochu chvěly rozčilením, když jsem stoupal do schodů, a dech se mi krátil. Kancelář byla ve druhém patře. Dveře její byly dokořán otevřeny, aby mohli hoši vynášet zavazadla (NOVÁK 1942: 8).

Jestliže v přepracované verzi *Statečná srdce* vystupují místo „hochů ve skautských krojích“ a „junáků“ prostě jen „hoši“, v sémantice díla dochází jen k velmi jemným posunům, a to i v případě klíčových pasáží textu. Patří mezi ně již citovaný úryvek z první verze, v němž Jenda vzpomíná na otcova slova, aby se vrátil jako „pravý junák“. Jestliže v upravené verzi se má vrátit jako „statný hoch“ (srov. NOVÁK 1942: 176), ztrácí se tak poněkud explicitní apel ke skautské výchově, avšak paradoxně dochází k posílení zobecňující platnosti textu a jeho iniciační funkce. Ta je ostatně vyjádřena již v samotném názvu románu, neboť namísto výchovy „skautských srdcí“ jde v upravené verzi o výchovu srdcí „statečných“.

Ve čtvrtém, poválečném vydání z roku 1947 se do textu i podtitulu vrátilo slovo „junák“ (*Dva měsíce života v junáckém táboře*), avšak titul *Statečná srdce* již zůstal zachován, stejně jako zásadní textové změny (absence kapitoly o junáckém slibu), které přejala i následující vydání. Popáté vyšel román *Statečná srdce* jako úvodní svazek stejnojmenné edice jihočeského nakladatelství Růže (1969), v níž vycházely převážně reedice dobrodružných novel pro mládež. Poslední, šesté vydání s názvem *Statečná srdce* a s podtitulem *Dva měsíce v letním junáckém táboře* připravilo v roce 1992 pražské nakladatelství Leprez, jehož editorem a redaktorem byl Milan Svoboda.

Novákův román zde vyšel jako první svazek edice *Knihy táborového ohně*, která se zaměřovala na vydávání původní české dobrodružné literatury pro mládež ve věku od 8 do 16 let. Také toto vydání je v tiráži uvedeno jako upravené: jde však převážně o redakční jazykové a věcné úpravy s ohledem na současnou

češtinu. Například hlavní hrdina není označen pouze příjmením Černický, jak tomu převážně bylo v první verzi románu, ale vystupuje jako Honza Černický, případně pouze jako Honza; obdobně skautský vůdce je osloven civilně křestním jménem Jaroslav, nikoliv jako „vůdce“ (první verze) nebo Kapitán (přepřacovaná verze). Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem tedy při analýze románu *Skautská srdce* vycházíme z posledního úplného (tedy druhého) vydání z roku 1935.

5. Motiv zrání v kontextech

Již z dosavadní stručné charakteristiky díla je snad patrné, že Jaroslav Novák chápal skautský román nikoliv jako prostou zábavnou četbu, nýbrž jako výchovný prostředek. V tomto smyslu navazuje na tradice výchovného románu, jenž podřizoval syžetovou výstavbu výchovným cílům a využíval fabule k poutavému zprostředkování pedagogických zásad, využitelných v praktickém životě. Kombinace klukovských dobrodružství s radami pro život byla typická pro řadu výchovných románů, například pro významnou příběhovou prózu amerického spisovatele Ernesta Thompsona Setona (1860–1946) *Dva divoši* (1903), která inspirovala nejen zakladatele skautingu Baden-Powella, ale principem tzv. lesní moudrosti byla blízká také českému prostředí. Podobně jako Setonovi chlapečtí hrdinové Yan a Sam, kteří ve chvílích volna vyrážejí z farmy do lesů, poznává i protagonista Novákovy prózy, že nasekat dříví nebo rozdělát oheň jsou dovednosti, jimž je třeba se učit:

Rozpřáhl jsem se, ale netrefil jsem poleno vůbec, sekera se zasekla do pařezu a poleno se svalilo na zem... Opakoval jsem pokus podruhé i potřetí se stejným výsledkem. Počtvrté jsem usekl z pole na třísku... Chvěl jsem se rozčilením, a také ruka mě bolela od těžké sekyrky. [...] Pustil jsem sekyru z ruky a vrhl jsem se unaven do trávy. „Už nemohu!“ pravil jsem malátně a nedbal jsem udivených a nechápavých pohledů svých kamarádů. [...] Více než těžká sekyra znavilo mne rozčilení nad doznanou neobratností, jíž si jen působím hanbu. „Když jsi takový nemotora, neměls chodit mezi junáky a měl jsi zůstat u svých knih,“ bouřil jakýsi hlas v mém nitru (NOVÁK 1935: 36–37).

Zručnost a schopnost fyzicky pracovat prezentuje Novák jako nezbytnou průpravu pro život dospělého muže. V souladu s výchovným programem skaut-

ské organizace jsou běžnou součástí protagonistova táborového života ranní a večerní cvičení, řemeslné práce nebo příprava noclehu pod širým nebem. Proces dospívání chlapce v muže se však ve *Skautských srdcích* odehrává nejen v podobě přechodu k fyzické dospělosti, ale také z hlediska sociálního a osobnostního zrání. V tomto smyslu lze v Novákově próze najít rovněž stopy románu s iniciačními rysy. Jak známo, tzv. iniciační román v sobě spojuje prvky románu výchovného a vývojového, přičemž hlavní hrdina nachází novou identitu, spočívající v přechodu z jednoho stavu do jiného (někdy se proto používá také termín román zasvěcení). Jeden z hlavních principů iniciace přitom už od dob starověku zahrnuje „obřad vstupu jinochů do kolektivu mužů“ a tradičně se „odehrává v přírodě“ (HODROVÁ 1993: 11). Zasvěcení adepta do nové skutečnosti probíhá s přispěním zasvětitel, který adepta vychovává: „Zasvětitel je adeptovým vychovatelem. Román zasvěcení pokračuje v tradici řeckých výchovných románů. Zdůrazněním této postavy je zesílen výchovný rys románu, který se svou příkladností i strukturou jeví jako esoterická odrůda výchovného románu“ (HODROVÁ 1993: 157). Úlohu zasvětitel plní v chlapeckém dobrodružném próze zpravidla oddílový vedoucí (zde Kapitán alias Jaroslav), adeptem je nový člen oddílu (zde Jenda Černický) a prostorem zasvěcení se stává důvěrně známé místo uprostřed divoké přírody (zde skautský tábor v lese).

Připomeňme, že iniciační mýtus je nezbytnou součástí syžetového řešení v prózách Jaroslava Foglara, v nichž zasvěcovací rituály mají podobu zkoušek veskrze civilních: „Zatímco ve většině duchovních a náboženských tradic se iniciační mýtus opírá o příběh, v němž hlavní hrdina prochází různými zkouškami a světy (např. nebem, podsvětím) a směřuje k poznání pravdy, která má metafyzický rozměr (poznání posvátného), což svědčí o vertikální modelaci příběhu, Foglarovo vyprávění, které se v určitých aspektech přibližuje románům zasvěcení, je modelováno horizontálně. Inicie, o niž Foglarovi jde, nemá religiózní konotace, cele se [...] vztahuje k realitě, k běžným skutečnostem a reálným životním situacím. Má podobu vstupu do nové životní etapy, porozumění a odhalení hledaného tajemství, především je však završením totální proměny názorů, chování i jednání hlavního hrdiny“ (SLÁDEK 2008: 27). Inicie ve smyslu zasvěcení adepta do nového, aktivního života je zvláště patrná v již zmíněném Foglarově románu *Hoši od Bobří řeky*, jehož podstatnou součástí je motivační legenda o indiánské zkoušce dospělosti, tzv. lovu bobříků.

Mnohé z uvedených charakteristik Foglarova iniciačního mýtu lze nepochybně vztáhnout i k románu Jaroslava Nováka. Jestliže však v *Hoších od Bobří řeky* jsou iniciační rituály již běžným a přirozeným prvkem syžetového řešení

(vznik bratrstva v Rokli úmluvy, v níž také v závěru dochází k symbolickému zavěšení ulovených bobříků na prázdné hřeby), ve *Skautských srdcích* dostávají ještě podobu poněkud patetických a emocionálně vypjatých aktů. Jedním z nich je kupříkladu junácký slib, při němž hrdina naslouchá zdlouhavému monologu vůdce, jenž vysvětluje deset příkazů skautského zákona. Celý akt se odehrává ve světle táborového ohně, vůdce-zasvětitel při něm promlouvá s neskrývaným patosem a dívá se zpříma do očí adeptovi, jenž dojetím pláče:

Pohlédli jsme na sebe, já skrze slzy, jež mi slova vůdce vnutila do očí. Jako v srdci kdyby mi četl! Ani já bych byl nedovedl své city tak vyjádřit! „U nás uskutečňuje se tvoje touha – a jak jsi mi jednou pravil, velmi vřelá touha – po životě volném, romantickém, v klínu volné přírody. Kdo jednou okusil radosti života opravdu junáckého, zůstane jim věren pro vždy. Myslím, že tys u nás již také dosti prožil, abys mohl dáti si odpověď na tuto otázku. Zažil jsi tu nejen četné příhody a dobrodružství, ale mohl jsi též osvědčiti svou statečnost, důmysl, pohotovost a vytrvalost, jež by ve všedním životě ve městě v tobě nikdo nehledal.“ V duchu představil jsem si, jak jsem vypadal před třemi nedělemi a jak vypadám dnes! Ne tři neděle, ale tři roky jako kdyby uplynuly od oné doby, kdy jsem jako nesmělý nešika-knihomol vstoupil do tohoto lesa, abych tu žil mezi junáky... (NOVÁK 1935: 186)

Prostřednictvím vnitřního monologu máme možnost sledovat myšlenky hlavního hrdiny, jež znovu reflektují proces vlastní proměny. Poněkud nevěrohodně působí, že Jendovi stačily pouhé tři týdny života v táboře k tomu, aby prošel touto proměnou a dokonale poznal sebe sama, své schopnosti, limity i cíle. Další sporný rys Novákova románu spočívá v představě, že iniciace hrdiny je možná pouze za předpokladu bezvýhradného přijetí skautských zásad. Pozdější tvorba Jaroslava Foglara prokázala, že výchovné ideály celostního působení lze prosazovat i bez explicitní návaznosti na skautské hnutí: v jeho *Hoších od Bobří řeky* – stejně jako v dalších prózách z oddílového prostředí *Poklad Černého delřína* (1967) nebo *Strach nad Bobří řekou* (1990) – se slovo „skaut“ vůbec nevykytuje, a to ani v edicích, které již nemusely brát ohled na politická omezení. Pokud jde o časový průběh protagonistovy iniciace, Foglar naopak ve většině svých románů ukazuje zrání a proměnu hlavních hrdinů jako dlouhodobý proces, který se zhusta odehrává na pozadí celoročních oddílových nebo klubových aktivit. A konečně se u Foglara proměnilo i chápání iniciačního obřadu, při němž adept slibuje věrnost kolektivu. Zatímco kapitola o junáckém slibu se ve *Skautských srdcích* vyznačuje přepjatými emocemi (a nelze se proto divit, že v žádném z vydání *Statečných srdcí* se již neobjevila), Foglar tento akt ve svých prózách pojímá až s překvapivou věcností. Třebaže ve svých románech *Boj o první místo*

(1936) nebo *Pod junáckou vlajkou* (1940) interpretuje skautský slib s náležitým akcentem jako symbol přechodu chlapce k lepšímu způsobu života, bližšímu popisu samotného rituálu se nevěnuje a omezuje se na věcné konstatování, že hrdina přísahu řádně složil.

Motiv zrání a proměny však v české chlapecké próze není spojen jen s tvorbou Jaroslava Nováka nebo Jaroslava Foglara, ale postupně se stává podstatnou složkou syžetového řešení v tvorbě dalších spisovatelů, například v prózách zmíněného editora, popularizátora her a vychovatele Miloše Zapletala (1930). Takřka programově využívá Zapletal tento motiv v sérii próz z prostředí vodáckého oddílu *Sedmička* (1976), *Ostrov přátelství* (1983) a *Cvoci* (2008), jejímž protagonistou je tělesně postižený Jonáš, který po komplikované zlomenině pravé nohy a vleklých infekcích kulhá. V souvislosti s anoncováním poslední části volné trilogie se Miloš Zapletal k záměru vytvořit „příběh zrání“ otevřeně přihlásil: „Dokončuji příběh sedmi již téměř dospělých skautů, kteří se vydali v zimě na bláznivou jízdu z Liberce až na Slovensko. Jedou na běžkách po devíti pohraničních horách, přičemž prožívají řadu menších i větších dobrodružství, jaké člověk mohou v zimních horách potkat. Je to příběh jejich osobního zrání“ (ZAPLETAL 2003: 47).

Příběh „osobního zrání“ je to zvláště pro Jonáše, který chce konečně dokázat sobě i ostatním, že není neschopný mrzák. Proces začleňování handicapovaného hrdiny mezi zdatné vrstevníky dostal ve třetí části trilogie triumfální rozměr, neboť protagonista nakonec zůstává členem vítězné trojice, jíž se navzdory nehodám a zraněním podaří dorazit do cíle, a během náročného putování se dokonce poprvé zamiluje. Věra Brožová ve své sborníkové analýze románu *Cvoci* výstižně uvádí, že vzhledem k vypravěčovu postižení je právě toto jeho skutečná iniciační cesta: „Iniciační v tom smyslu, že si definitivně dokázal, že vlastně handicapovaný vůbec není. Dovedl se (dokonce jako benjamínek) v hraničním výkonu vyrovnat zdravým, ba některé předstihnout. Zjistil, že je považován za láskyhodného, ať je jeho noha jakákoli. A znovu si potvrdil, co znamená přátelství“ (BROŽOVÁ 2010: 100).

Motiv handicapu a tělesného postižení překvapivě využívá ve své próze již Jaroslav Novák, a to tím způsobem, že jej propojuje s motivem předčasné smrti. Oba motivy zpřítomňuje ve *Skautských srdcích* retrospektivní epizoda, která ožívá ve vyprávění protagonistova kamaráda Sylvína. Ten vypráví trojici příslušníků své družiny tragický příběh skauta, jenž před časem utrpěl těžký úraz páteře, jehož následkům nakonec podlehl. Sylvín handicapovaného přítele navštěvoval a ve svém příběhu tak neskrývá ani pohnuté okamžiky chlapcova

utrpení a v závěru i umírání. Líčení zlomového okamžiku se znovu vyznačuje sentimentalitou a vypjatými emocemi:

Sylvín mluvil stále tišeji a přerývaně. Slzy se mu leskly v očích. Mně lítost stahovala hrdlo a přemáhal jsem se mocí, abych hlasitě nezaplakal. Tak mne jeho vypravování dojalo (NOVÁK 1935: 205).

Během černé hodinky před půlnocí, v níž Sylvín svůj příběh vypráví, si chlapečtí hrdinové uvědomují konečnost lidského života, ale i odpovědnost, kterou k sobě navzájem mají. Zdraví, radost a štěstí se ve chvíli prozření náhle ukazují jako hodnoty, jichž je třeba si vážit:

Zavedli jsme vážný hovor o štěstí ve světě, jež lidé stále hledají a nemohou ho dosáhnouti, ba ani nedovedou se shodnouti, jak to štěstí vlastně vypadá... Vzpomínali jsme si na množství známých a s podivením jsme shledali, že hledá štěstí každý někde jinde, často v malichernostech. Tak v přátelském hovoru uvědomili jsme si množství věcí, jež nás posud nikdy nenapadly. Jako miliony lidí, ani my jsme otázku šťastného života nerozluštili. Ale část odpovědi byla již v našem srdci. Cítili jsme té chvíle, že štěstí jest jistě někde blízko nás (NOVÁK 1935: 207).

Jakkoli v Novákově románu jde především o zobrazení zrání hlavního hrdiny, nelze si nepovšimnout, že akt prozření se odehrává v prostředí chlapeckého společenství. Kamarádský kolektiv se v české chlapecké próze stává důležitým faktorem, který akt vlastního sebezdokonalení pomáhá uskutečnit. Pocit sdílení společných hodnot pomáhá protagonistům v jejich rozhodování a podporuje jejich vlastní sebevědomí. Jestliže se Novákův hrdina dostává od přemítání nad tím jak správně štípat polena až k úvahám o smyslu lidské existence, má tu klíčový vliv už nikoliv jeho zasvětitel, ale především ono chlapecké společenství, v němž je možné komunikovat takřka o čemkoli. Specifický mikroprostor, jenž tuto intimní komunikaci umožňuje, představuje v Novákově románu Jendova čtyřčlenná družina. Její členové si zbudují v koruně stromu rozhlednu (tzv. Orlí hnízdo), která je skryta zrakům „nezasvěcených“, a na tomto posvátném místě „mezi nebem a zemí“ mohou nerušeně rozprávět i o vážných tématech.

Dochází-li ve *Skautských srdcích* k fyzickému a psychickému zrání hlavního hrdiny, děje se tak nejen působením zasvětitel v podobě skautského vedoucího, nýbrž také s významným přispěním chlapeckého kolektivu. Právě v něm může autor výchovného románu zvýznamnit hodnoty přátelství a solidarity, jež přispívají k protagonistově motivaci stát se platným členem vytvořeného spo-

lečenství. Pro Jaroslava Nováka je touto pospolitostí – zcela v logice jeho další tvorby i pestrých životních aktivit – skautský oddíl, jenž se stává zárukou vytrvalého a blahodárného působení na vývoj mladého člověka.

6. Závěry a shrnutí

Próza Jaroslava Nováka *Skautská srdce* stojí na počátku řady skautských románů, jež byly zvláště ve 30. letech 20. století v literatuře pro děti a mládež velmi populární. Její syžetové řešení vycházelo z námětu prázdninového dobrodružství, jehož protagonistou je outsider a nepraktický nešika, který se během pobytu v lesním stanovém táboře proměňuje v otužilého a soběstačného mladíka. Hlavní hrdina Novákova románu si svou proměnu uvědomuje a dokáže ji prostřednictvím svého vypravěčského partu také reflektovat. Jako vypravěč v ich-formě promlouvá k dětskému recipientovi upřímně a otevřeně – a neskrývá před ním ani okamžiky trapnosti, jež jeho nováčkovský pobyt v neznámém prostředí uprostřed volné přírody nezbytně provázejí.

Motiv chlapcovy proměny se v románu opakovaně vrací jako leitmotiv, jenž souvisí s procesem fyzického, sociálního a osobnostního zrání. Ve *Skautských srdcích* tak lze najít prvky výchovného románu, když autor podřizuje syžetovou výstavbu výchovným cílům, ale i prostředky románu iniciačního, neboť hrdina je prostřednictvím zkoušek (například prověrka pohotovosti) a obřadů (mj. slib věrnosti) zasvěcován do zvyklostí skautského života. Během analýz se ukázalo, že problematickým rysem románu je způsob zobrazení iniciačních rituálů i okamžiků prozření, jež jsou líčeny s vypjatou emocionalitou a silně atakují city recipienta. Nelze jim však upřít etickou katarzi a jistý motivační charakter, jenž se ve výstavbě prózy projevuje rozhodnutím protagonisty čelit životní výzvě i dosavadním selháním vlastní aktivitou. S přispěním zasvětitelů v podobě oddílového vedoucího a příkladných kamarádů ze své družiny hrdina poznává a překonává své limity a postupně se stává rovnoprávným článkem chlapeckého kolektivu.

Po komparaci románu s podobně koncipovanými českými prózami pro mládež můžeme konstatovat, že Jaroslav Novák naplňuje rysy iniciačního románu pod silným emocionálním vlivem vyznávaných skautských ideálů, zatímco v prózách generačně spřízněného Jaroslava Foglara je iniciační mýtus již zcela přirozenou a integrální součástí syžetového řešení, podobně jako v dílech současného autora

Miloše Zapletala, jenž se k románům „osobního zrání“ programově hlásí. Třebaže se Novákův prozaický debut ještě nevyvaroval některých sentimentálních rysů, nutno mu přiznat, že se výraznou měrou podílel na konstituování nového typu dobrodružného románu, jenž byl zvláště v období po první světové válce spjat s hodnotami skautingu a svou výstavbou otevřeně deklaroval cíle výchovné a motivační.

PRAMENY

FOGLAR, Jaroslav

- 1971 *Poklad Černého delfína* (Brno: Blok)
- 1990 *Boj o první místo* (Praha: Atos)
- 1990 *Strach nad Bobří řekou* (Praha: Olympia)
- 1991 *Hoši od Bobří řeky* (Brno: Blok, Praha: Olympia)
- 1991 *Pod junáckou vlajkou* (Praha: Olympia)

NOVÁK, Jaroslav

- 1935 *Skautská srdce. Dva měsíce života v lesním táboře českých skautů* (Praha: J. R. Vilímek)
- 1942 *Statečná srdce. Dva měsíce života v lesním táboře* (Praha: J. R. Vilímek)
- 1992 *Statečná srdce. Dva měsíce v letním junáckém táboře* (Praha: Leprez – Junácká edice)

SETON, Ernest Thompson

- 1990 *Dva divoši*, přel. Libuše Bubeníková a Jiří Valja (Praha: Albatros)

ZAPLETAL, Miloš

- 1993 *Sedmička* (Praha: Leprez)
- 1994 *Ostrov přátelství* (Praha: Leprez)
- 2008 *Cvoci* (Praha: Knižní klub)

LITERATURA

BROŽOVÁ, Věra

- 2010 „Prózy Miloše Zapletala v žánrových kontextech doby“, in *Zet. Miloš Zapletal*, red. Ivo Jirásek (Olomouc: Univerzita Palackého), s. 81–101

HODROVÁ, Daniela

- 1993 *Román zasvěcení* (Jinočany: H&H)

KROČA, David

- 2012 „Novák Jaroslav“, in *Slovník autorů literatury pro děti a mládež. Čeští spisovatelé*, red. Milena Šubrtová (Praha: Libri), s. 296–297

MANDYS, Pavel (ed.)

2013 *2 x 101 knih. Nejlepší a nejuživnější knihy pro děti a mládež* (Praha: Albatros)

SLÁDEK, Ondřej

2008 „Role mýtu v díle Jaroslava Foglara“, in *K fenoménu Jaroslav Foglar*, red. Růžena Hamanová a Dorota Lábusová (Praha: Památník národního písemnictví), s. 25–36

ZAPLETAL, Miloš

2003 „Dobrodružství v pohraničních horách“, *Ladění* 8, č. 2, s. 47

2007 *Záhady a tajemství Jaroslava Foglara* (Praha: Knižní klub)

PhDr. David Kroča, Ph.D., kroca@ped.muni.cz, Katedra českého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity / Department of Czech Language and Literature, Faculty of Education, Masaryk University, Czech Republic